

УДК 94:327

ПРОБЛЕМА ПАНАМСЬКОГО КАНАЛУ ТА ДОКТРИНА МОНРО В ДИПЛОМАТІЇ США ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті розглянуто вплив доктрини Монро на пріоритетне завдання американської дипломатії початку ХХ ст. – спорудження Панамського каналу. Зазначено, що одностороннє будівництво та контроль над каналом дозволили США зайняти виключну позицію в Західній півкулі, що призвело до модернізації та розширеного тлумачення доктрини Монро як традиційного зовнішньополітичного принципу.

Ключові слова: США, Панамський канал, доктрина Монро.

Першорядним завданням всієї дипломатичної та оборонної стратегії США періоду президентства Теодора Рузвельта (1901-1909 рр.) було спорудження Панамського каналу. Отримання Сполученими Штатами одностороннього контролю над майбутнім міжокеанським каналом у новоствореній республіці Панама, чие відділення від Колумбії відбулося не без участі Білого Дому, можна за правом вважати найважливішим досягненням Вашингтона та Теодора Рузвельта особисто на латиноамериканському напрямі. Концептуально подібна активна політика, як і раніше, спиралася на принципи доктрини Монро, закладені в 1823р¹. Рузвельт неодноразово підкреслював прихильність його країни даній зовнішньополітичній традиції: «Наші права та інтереси полягають у дотриманні доктрини Монро... Це особливо вірно у питанні спорудження Панамського каналу»².

Ідея замінити сухопутний шлях перевезень вантажів та людей з одного океанського узбережжя на інше

**ЛУКАЧ І.Б.,
викладач кафедри
дипломатичної та
консульської служби,
Дипломатична
академія України
при Міністерстві
закордонних справ
України**

водним виникла ще у завойовника Мексики Ернана Кортеса. У 1835 р. президент США Ендрю Джексон для оцінки перспектив будівництва каналу направив до Південної Америки полковника Чарльза Біддла, який вже після 4-денного виснажливого шляху через джунглі зробив висновок про цілковиту неможливість цього грандіозного задуму³. Президент Джексон звітував Конгресу про результати експедиції у спеціальному посланні 9 січня 1837 р., і, з огляду на висновки Біддла, висловив думку про недоцільність на даному етапі переговорів з іншими країнами щодо можливості прокладення водного шляху між двома океанами⁴. На середину XIX ст. між провідними світовими державами розгорнулася боротьба за право спорудження каналу. Не дійшовши стабільної згоди, у 1850 р. США та Велика Британія підписали договір Клейтона-Булвера (за іменами Державного секретаря Сполучених Штатів та британського посла), за яким обидві країни брали на себе обов'язок не здійснювати односторонніх кроків по встановленню контролю над майбутнім каналом⁵. Одна з найвідоміших у США жінок-істориків XX ст., Мері Вільгельміна Вільямс висловила думку, що договір, підписаний з Британією про спільне вирішення питань, пов'язаних із майбутнім каналом, був першим та єдиним у історії прикладом відходу Сполученими Штатами від політики доктрини Монро⁶.

Договір Клейтона-Булвера мав на меті перешкодити спробі монополізувати будівництво каналу кожною з країн, що його підписали, і разом з тим не допустити в концесію будь-яку іншу державу. Так сталося у 1879 р., коли на дипломатичну сцену вийшла Франція. Паризьке Географічне Товариство заснувало Загальну компанію міжокеанського каналу під головуванням графа Фердинанда Лессепса, відомого завдяки будівництву Суецького каналу. 1 січня 1880 р. у гирлі річки Ріо-Гранде відбулася церемонія закладки каналу. Американські урядовці тримали руку на пульсі подій у Панамі. У спеціальному посланні Сенату президент Ратерфорд Хейс недвозначно поєднав питання контролю над каналом з доктриною Монро, заявивши, що «підпорядкування каналу Америці» є політичним пріоритетом для його країни⁷. Держсекретар США у 1889-1892 рр., Джеймс Блейн, у зв'язку із перипетіями «панамської дипломатії» навіть висунув власну інтерпретацію доктрини Монро. Він вважав, що запропоноване Колумбією право на вільне судноплавство каналом для всіх військово-морських сил є прямим порушенням

доктрини, оскільки, в разі війни за участі США, прохід каналом озброєних кораблів ворожої держави становитиме загрозу безпеці Союзу⁸. Згодом французька ініціатива зазнала краху; саме слово «панам» стало символом грандіозної афери. Ймовірно, що ідея прокладення каналу в Центральній Америці силами французів була приречена з самого початку, оскільки, з точки зору Вашингтону, передача територіальної концесії на континенті європейській державі була суворим порушенням доктрини Монро.

У Сполучених Штатах заклики до однобічного спорудження каналу посилювалися після перемоги над Іспанією у війні 1898 р. Під час військових дій крейсера «Орегон» знадобилося більше 2 місяців аби дістатися з військово-морської бази у Сан-Франциско до Карибського басейну⁹. Це переконало американське командування у стратегічній необхідності міжокеанського каналу, підконтрольного США. Економічна вигода була б неоціненною: канал значно розширював доступ до ринків Китаю, де США тепер, завдяки політиці «відкритих дверей», отримали рівні з європейцями права¹⁰. Перепоною залишався договір з Великою Британією від 1850 р., який до того ж не поєднувався з оновленим трактуванням доктрини Монро – не лише запобігти поширенню європейського контролю на Американському материка, але й закріпити цей контроль за США.

Новий договір про режим міжокеанського каналу був підписаний 18 листопада 1900 р. Держсекретарем США Джоном Хеєм та англійським послом у Вашингтоні лордом Паунсфотом і передбачав виключне право США на спорудження каналу – силами уряду або приватної компанії¹¹. Зберігався принцип нейтралізації каналу, яку відтепер мали забезпечувати лише США. Канал проголошувався вільним для плавання всіх військових та торговельних кораблів всіх націй на умовах повної рівності. За новим договором Сполучені Штати також отримували право на розміщення військової охорони¹². Наступного дня після підписання договору Джон Хей виступив у Торговій палаті США зі спеціальною промовою під назвою «Американська дипломатія». Держсекретар виголосив фразу, яка стала відомою на всю країну: «Якщо нам не дозволено пишатися тим, що ми здійснили, то ми, принаймні, можемо сказати про те, що намагалися здійснити, та якими принципами керувалися в своїх діях. Найлаконічніше, ймовірно, буде сказати, що наша

поведінка є втіленням доктрини Монро та золотого правила моралі»¹³.

Відкритим залишалося питання маршруту прокладення майбутнього каналу: територією Нікарагуа чи Панами. Панамський напрямок виглядав привабливішим через технічну простоту, та, як наслідок, менші фінансові витрати¹⁴. На цьому етапі Велика Британія чи інші потенційно зацікавлені держави навіть не були залучені до переговорів. За словами американського сенатора: «Якщо ми хочемо Центральну Америку, простіше за все буде піти й взяти її, і, якщо Франція чи Англія втрутяться, зачитайте їм доктрину Монро»¹⁵. У 1902 р. уряд США викупив у французької компанії її концесійні права. 22 січня 1903 р. Джон Хей заключив із колумбійським повіреним у справах Томасом Ерраном договір про уступку США за 10 млн. дол. та щорічну орендну плату в 250 тис. дол. на 100 років території на Панамському перешийку, від одного океану до іншого, для спорудження каналу¹⁶. Невдовзі договір був ратифікований Сенатом США, але в Боготі відмовилися його визнати через занижку суму компенсації. Концесійний договір з французькою компанією закінчувався лише в 1904 р., а за його умовами, якщо канал до того часу не почне функціонувати, сумнівів у чому не залишалося, – то всі зведені компанією споруди переходили безоплатно до Колумбії. Країна на момент підписання договору вже протягом 3 років перебувала у стані громадянської війни, і президент Маррокін прагнув представити договір з США та вимогу у 40 млн. дол. компенсації як піклування про національні інтереси, що мало б забезпечити йому підтримку народу.

Рузвельт відмовився повернутися до столу переговорів з колумбійцями. У Вашингтоні розглядали можливість захвату перешийку на правових засадах, а саме – юридичного права держави на примусове відчуження приватної території у суспільних інтересах без згоди власника (з можливістю виплати компенсації). Подібна практика дійсно існувала в міжнародному праві та була загальною визнаною, на відміну від доктрини Монро. Проте увагу Вашингтона привабила революційна діяльність панамських сепаратистів. Підтримка борців за незалежність провінції від Колумбії виглядала значно привабливішою за відверту, хоча й не протиправну, колоніальну анексію. Лобістом революційного відділення Панами від Колумбії став Генеральний директор будівництва каналу Філіп Бюно-Варілья. Будучи громадянином Франції та

одним з основних вкладників збанкрутілої французької компанії Лессепса, він був особисто зацікавленим у спорудженні каналу на території саме Панами¹⁷. Американські канонерки направилися до перешийка як до порту Колон на Карибському узбережжі, так і до міста Панама на Тихоокеанському, завадивши висадці тут колумбійських урядових військ та забезпечивши таким чином перемогу повстанців. 3 листопада 1903 р. було проголошено незалежність Панами, а вже 6 листопада нову державу та її уряд було визнано Сполученими Штатами. Такий швидкий розвиток подій та, особливо, роль у них США викликали занепокоєння та обурення в усьому латиноамериканському світі¹⁸. 22 листопада того ж року у Вашингтоні Дж. Хей підписав з Бюно-Варілья, вже як з представником панамського уряду, новий договір. Його умови не стали для США набагато вигіднішими за попередній договір Хей-Еррана – сума у 10 млн. дол. єдинократової виплати та 250 тис. дол. щорічно залишилася незмінною. Але за договором вся зона будівництва каналу (яка збільшувалася з 6 до 10 км) передавалася США в довічне користування. Цією зоною Сполучені Штати «будуть володіти та користуватися так, як якби вони були сувереном території»¹⁹. Роботи зі спорудження каналу велися військовим міністерством Сполучених Штатів з 1904 р., а 13 жовтня 1913 р. президент США Вудро Вільсон у Білому Домі, натиснувши спеціальну кнопку, викликав вибух динаміту, що зруйнував останню перешкоду на водному шляху між двома океанами. 15 серпня 1914 р. корабель «Крістобаль», з Ф. Бюно-Варілья на борту, першим пройшов каналом з Атлантичного в Тихий океан.

У разі виникнення будь-якої загрози під час будівництва каналу, договір Хей-Бюно-Варілья надавав США право та навіть зобов'язував їх до вторгнення в Панаму, а доктрина Монро цілком могла стати виправданням інтервенції будь-де в Центральній Америці під приводом протекції між-океанського каналу²⁰. У перші десятиріччя ХХ ст. в суспільстві на обох Американських континентах виникали небезпідставні побоювання можливого розширення кордонів США на південь аж до межі Панамського каналу²¹. Адже, за безпрецедентними умовами договору, в зоні спорудження каналу утворювався колоніальний анклав. Панама зберігала формальний суверенітет, але в той же час всі сфери діяльності держави опинилися під контролем Сполучених Штатів²².

Оцінка подібних методів ведення міжнародного діалогу задля досягнення національно важливої мети до сьогодні залишається достатньо дискусійною²³. Більшість істориків, політиків та дипломатів різних часів, включаючи Генрі Кіссінджера та Джорджа Ф. Кеннана, наголошують на першорядності для Рузвельта національних інтересів США²⁴. Дослідник з Університету штату Індіана, професор Роберт Феррелл, у ґрунтовній праці «Американська дипломатія» висловлює думку, що з низки інтервенціоністських заходів Вашингтону початку ХХ ст. саме відділення Панами є найбільш ганебною та обурливою помилкою уряду²⁵. Визнаний авторитет у питаннях еволюції доктрини Монро, Декстер Перкінс, у своєму дослідженні «Історія доктрини Монро» зазначає, що доктрина Монро не відіграла вирішальної ролі у результаті дипломатичних перемовин з англійцями. На думку дослідника, вона була скоріше могутньою зброєю у формуванні суспільної думки в США, для якої виключне право країни на контроль над каналом поставало національним пріоритетом²⁶.

Президент Рузвельт, чия особиста заслуга у фактичній монополізації спорудження та майбутнього контролю над каналом є поза сумнівом, так і не побачив Панамського каналу, хоча й дожив до його відкриття²⁷. Сам Теодор Рузвельт яскраво висвітлив закономірний зв'язок між правом США на контроль над каналом та дотриманням доктрини Монро у своїй «Автобіографії», цілий розділ з якої носить назву «Доктрина Монро та Панамський ка-

нал». Президент наголошував: «Філіппіни, Куба та Пуерто-Ріко входять до нашої сфери урядових дій. Крім того ми заявляємо про певні права у Західній півкулі через доктрину Монро. Моїм прагненням було не лише заявити про ці права, але й відверто визнати всю повноту обов'язків, які існують поряд з цими правами»²⁸.

Фактично в переддень офіційного відкриття Панамського каналу кореспондент газети «The Times» у Вашингтоні резюмував його значення в фінансовій сфері: канал перетворився на «комерційний символ Панамериканізму». США на початку ХХ ст. ставили на меті зробити всю американську торгівлю більш закритою від Старого Світу. Панамський канал, споруджений та повністю підконтрольний США, ставав символом доктрини Монро в комерції та економіці²⁹.

Для сучасників перипетії довкола спорудження міжокеанського каналу символізували розвиток доктрини Монро в політиці відносно Латинської Америки³⁰. Незважаючи на засоби досягнення мети, успіхи американської дипломатії на Панамському перешийку сприяли укріпленню авторитету президента Рузвельта та Республіканської партії. Безпрецедентні права США в регіоні Центральної Америки, пов'язані з відповідними зобов'язаннями, проторували шлях новому баченню традиційної політики невтручання, що втілювалося у поправці Рузвельта до доктрини Монро в 1904 р. та якісно новій ролі Сполучених Штатів у регіоні Латинської Америки.

ПОСИЛАННЯ:

¹ Monroe J. Seventh Annual Message. December 2, 1823 [Електронний ресурс] // The American presidency Project. Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29465>.

² Roosevelt T. Fifth Annual Message. December 5, 1905 [Електронний ресурс] // The American presidency Project. Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29546#axzz2jhaMGfnU>

³ Arias H. The Panama Canal: a study in international law and diplomacy / Harmodio Arias. – New York: P.S.King and Son, 1911. – 192 p. – P. 35.

⁴ Jackson A. Special Message. January 9, 1837 [Електронний ресурс] // The American presidency Project. Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=67022#axzz2fjljS0Do>.

⁵ The Clayton-Bulwer Treaty [Електронний ресурс] // The Avalon Project. Режим доступу: http://avalon.law.yale.edu/19th_century/br1850.asp.

⁶ Williams M.W. Anglo-American isthmian diplomacy 1815-1915 / Mary W. Williams.- New York: Oxford University Press, 1916. – 356 p. – P. 1.

⁷ Hayes R.B. Special Message. March 8, 1880 [Електронний ресурс] // The American presidency Project. Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=68534>

⁸ Arias H. The Panama Canal: a study in international law and diplomacy. – P. 75.

⁹ Sexton J. The Monroe Doctrine: Empire and Nation in Nineteenth-Century America / Jay Sexton. – New York: Hill and Wang, 2011. – 290 p. – P. 220.

- ¹⁰ История дипломатии: [сб.] / Сост. А. Лактионов. – М.: АСТ, 2005. – 943 с. – С. 702.
- ¹¹ The Hay-Pauncefote Treaty, 1901 // Latin America and the United States: A Documentary History / Edited by R. H. Holden, E. Zolov. – New York: Oxford University Press, 2000. – 363 p. – PP. 83-84.
- ¹² Там само.
- ¹³ Thayer W.R. Life and letters of John Hay / William R. Thayer. – Boston and New York: Houghton Mifflin Company, 1915. – Vol. II. – 448 p. – P. 296.
- ¹⁴ Ferrel R.H. American Diplomacy. A History / Robert H. Ferrel.- New York: W.W. Norton & Company, 1975. – 881 p. – P. 400.
- ¹⁵ Цит. за Livingstone G. America's Backyard: The United States & Latin America from the Monroe Doctrine to the war on terror / Grace Livingstone. – London & New York: Zed Books, 2009. – 256 p. – P. 17.
- ¹⁶ История дипломатии. Под ред. А.А. Громько. Изд. второе.. – М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1963. – Т.2. – 820 с. – С. 498.
- ¹⁷ Parker M. Panama Fever: The Epic Story of the Building of the Panama Canal / Matthew Parker. – New York: Doubleday, 2007. – 560 p. – P. 201.
- ¹⁸ Cleland, R.G. One Hundred Years of the Monroe Doctrine / Robert G. Cleland. – Los Angeles: Times-Mirror Press, 1923. – 127 p. – P. 101.
- ¹⁹ The Hay-Bunau-Varilla Treaty, 1903 // Latin America and the United States: A Documentary History / Edited by R. H. Holden, E. Zolov. – New York: Oxford University Press, 2000. – 363 p. – PP. 90-92.
- ²⁰ Там само.
- ²¹ Saxon Mills J. The Panama Canal: A history and description of the enterprise [Електронний ресурс] // Project Gutenberg. Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/files/34124/34124-h/34124-h.htm>
- ²² Ткачева Т.В. Проблема сооружения межконтинентального канала во внешней политике США в начале XX века. : дис.. на соискание уч. степени канд.. ист. наук: спец. 07.00.03 / Т.В. Ткачева. – Томск, 2006. – 192 с. – С. 152.
- ²³ Див.: Циватий В.Г. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект) / В.Г. Циватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К.: «ДЕМІД», 2000. – Вип. 4. – С. 268-274.
- ²⁴ Киссинджер Г. Дипломатія / Г. Киссинджер. – М.: Ладомир, 1997. – 849 с. – С. 29.
- ²⁵ Ferrel R.H. American Diplomacy. A History. – P. 397.
- ²⁶ Perkins D. A History of the Monroe Doctrine / Dexter Perkins. – Boston: Little, Brown and Company, 1955. – 462 p. – P. 381.
- ²⁷ McCullough D. The path Between the Seas: The Creation of the Panama Canal (1870-1914) / David McCullough. – New York: Simon & Schuster, 1978. – 698 p. – P. 616.
- ²⁸ Roosevelt T. An autobiography / Roosevelt Theodore. – New York: The McMillan Company, 1913. – 647 p. – P. 546.
- ²⁹ Цит. за Saxon Mills J. The Panama Canal.
- ³⁰ Sexton J. The Monroe Doctrine. – P. 222.

Lukach I.B. The Panama Canal problem and the Monroe Doctrine in the U.S. diplomacy in the early 20th century / Diplomatic Academy of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.

The article focuses on the impact of the Monroe Doctrine on the primary issue of the American diplomacy of the early 20th century – The Panama Canal building. It is pointed out that the unilateral construction and control over the Canal allowed the USA to dominate the Western Hemisphere as well as led to the broad interpretation and modernization of the Monroe Doctrine as a traditional foreign policy principle.

Keywords: the USA, the Panama Canal, the Monroe Doctrine.

Лукач И.Б. Проблема Панамского канала и доктрина Монро в дипломатии США начала XX ст. / Дипломатическая академия Украины при Министерстве иностранных дел Украины.

В статье рассмотрено влияние доктрины Монро на приоритетное задание американской дипломатии начала XX в. – сооружение Панамского канала. Отмечено, что одностороннее строительство и контроль над каналом позволили США занять исключительную позицию в Западном полушарии, что привело к модернизации и расширенному толкованию доктрины Монро как традиционного внешнеполитического принципа.

Ключевые слова: США, Панамский канал, доктрина Монро.

Стаття надійшла до редколегії 06.05.2013

Прийнята до друку 04.06.2013